

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia Geographica 13(2019)

ISSN 2084-5456

DOI 10.24917/20845456.13.6

Józef Kukulak

Małgorzata Szelińska-Kukulak

Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie, Polska

Uwarunkowania rozwoju turystyki w Kazachstanie i ich znaczenie dla poznawania tego kraju przez turystów z Polski

Streszczenie

Artykuł jest przeglądem i oceną walorów turystycznych Kazachstanu. Przewiduje także próby ich praktycznego wykorzystania przez polskich organizatorów wycieczek do tego kraju. Zasadniczym jego celem jest przedstawienie dysjunkcji pomiędzy z jednej strony posiadaniem dużego potencjału przyrodniczego i kulturowego kraju, a z drugiej – problemami ekonomicznymi, utrudniającymi rozwój turystyki w tym państwie. Przedstawiono ten problem w oparciu o literaturę przedmiotu, analizę materiałów zebranych w kazachskich ośrodkach turystycznych, wywiady i bezpośrednie obserwacje jakości turystycznej infrastruktury i obsługi turystów. Wynika z nich, że Kazachstan dysponuje różnorodnymi walorami przyrodniczymi i antropogenicznymi. W kraju brakuje jednak rozwiniętego sektora usług turystycznych. Infrastruktura turystyczna na terenie kraju jest nierówna i raczej słabo rozwinięta, jej wykorzystanie jest przeważnie sezonowe, ale poziom obsługi turystów zagranicznych jest zadawalający. Przyjazdy zorganizowanych grup turystów z Polski są sporadyczne. Trasy zwiedzania Kazachstanu przez polskie grupy prowadzą najczęściej od Astany na południe kraju – do Szymkentu, Turkiestanu i Ałmaty – czemu sprzyjają miejscowe połączenia lotnicze i kolejowe.

Conditions for the Development of Tourism in Kazakhstan and their Importance for Recognition of this Country by Tourists from Poland

Abstract

The article is a overview and evaluation of Kazakhstan's tourism assets. It also describes the attempts to make practical use of those by Polish tour operators to this country. Its main purpose is to present dysjunctions between having a great natural and cultural potential of the country and economic problems hampering the development of tourism in this country. This problem was presented based on the literature of the subject, analysis of materials collected in Kazakh tourist centers, interviews and direct observation of the quality of tourism infrastructure and service for tourists. They show that Kazakhstan has a variety of natural and anthropogenic values. However, the country lacks a developed tourism services sector. Tourist infrastructure in the country is uneven and rather poorly developed, its use is usually seasonal, but the level of service for foreign tourists is satisfactory. Arrivals of organized

groups of tourists from Poland are sporadic. The routes of visiting Kazakhstan through Polish groups usually lead from Astana to the south of the country – to Shymkent, Turkestan and Almaty – favored by local air and rail connections.

Słowa kluczowe: Kazachstan; walory przyrodnicze; walory antropogeniczne; turystyka; polscy organizatorzy turystyki;

Keywords: Kazakhstan; natural values; anthropogenic values; tourism; Polish tourism organizers;

Otrzymano: 15.01.2019

Received: 15.01.2019

Zaakceptowano: 05.05.2019

Accepted: 05.05.2019

Sugerowana cytacja / Suggested citation

Kukulak J., Szymańska-Kukulak M., (2019). Uwarunkowania rozwoju turystyki w Kazachstanie i ich znaczenie dla poznania tego kraju przez turystów z Polski. *Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis Studia Geographica*, 13, 78–96, doi: 10.24917/20845456.13.6

Wstęp

Kazachstan jest krajem tak wielkim, że na jego poznanie potrzeba co najmniej kilku standardowych (7–14 dni) wyjazdów. Powierzchniowo (ponad 2,7 mln km²) jest dziewiątym państwem na Ziemi, niemal dziewięciokrotnie większym od Polski, zmieściłyby się w jego obrębie wszystkie europejskie państwa (14) z basenu Morza Śródziemnego wraz z Bałkanami (Portugalia, Hiszpania, Francja, Włochy, Malta, Słowenia, Chorwacja, Serbia, Czarnogóra, Bośnia i Hercegowina, Albania, Bułgaria, Grecja) i Turcją. Natężenie wyjazdów turystów z Polski nad Morze Śródziemne jest dziś jednak nieporównywalnie większe niż do Kazachstanu. Tymczasem Kazachstan oferuje równie atrakcyjne walory turystyczne, w dodatku nietypowe dla Europy, tak pod względem przyrodniczym, jak i społeczno-kulturowym. Jest bowiem krajem azjatyckim, w dodatku położonym w samym centrum kontynentu, gdzie miesza się wiele jego kultur. Są w nim atrakcyjne zabytki architektury, wspaniała przyroda, ślady Związku Radzieckiego i nowoczesność (Sobczyński, 1997; Zieliński, 2001). Niestety są też w tym kraju wyraźne utrudnienia natury zarówno przyrodniczej, jak i ekonomicznej, które obniżają dostępność turystyczną całej przestrzeni kraju, decydują o regionalnym zróżnicowaniu poziomu oferty turystycznej oraz powodują, że ruch zorganizowanych grup turystów europejskich kieruje się do tych samych ośrodków w kraju.

Cel artykułu i metody jego realizacji

Zamierzeniem autorów jest przedstawienie w tym artykule występującego braku równowagi pomiędzy posiadaniem przez Kazachstan dużego bogactwa walorów turystycznych a słabym ich wykorzystaniem przez sektor turystyczny. Taka obecność relacji obu tych elementów ma niewątpliwie swoje uwarunkowania tak natury przyrodniczej, jak i społeczno-ekonomicznej kraju. Turystyka na razie zdaje się

nie być wśród priorytetowo rozwijanych sektorów w gospodarce państwa, jakkolwiek jej potencjał jest ogólnie uznawany za przyszłościowy (m.in. Naruniec, 2004; Abubakirovaa, 2016). W niniejszej pracy zostaną wskazane problemy ekonomiczne utrudniające rozwój turystyki w tym kraju, jak również ograniczenia przyrodnicze w tym względzie. Dlatego zawarto w niej również ogólny przegląd jakości cech środowiska przyrodniczego i społeczno-kulturowego, w ujęciu ich praktycznego wykorzystania m.in. przez polskich organizatorów wycieczek do tego kraju. Celem drugorzędny jest zachęcenie potencjalnych turystów do odwiedzenia kraju, który kojarzy się zwykle z deportacjami Polaków z dawnych Kresów Rzeczypospolitej (Stroński, 1994. Kuczyński, 2015; Zwolinski, 2017), a w rzeczywistości ma wiele do zaoferowania turystom.

Podjęty temat przedstawiono w oparciu o znajomość dostępnej literatury przedmiotu poprzez kwerendę publikacji kazachskich (w tym przekładów na język polski), rosyjskich i polskich, analizę materiałów zebranych w kazachskich ośrodkach turystycznych, autorskie wywiady z miejscową ludnością, gospodarzami obiektów turystycznych, turystami powracającymi z Kazachstanu oraz bezpośrednie obserwacje jakości turystycznej infrastruktury, realizację programu wycieczki i ocenę obsługi turystów. Wykorzystano także materiały reklamowe zebrane od organizatorów wycieczek z Polski do Kazachstanu i teksty ofert podobnych wyjazdów zamieszczanych przez biura podróży na stronach internetowych. Wyselekcjonowane informacje tematyczne stały się bazą do rozważań w dalszych rozdziałach artykułu.

Przegląd literatury problemowej

Podjęty temat wymaga poznania szerokiego zakresu wiedzy o Kazachstanie, zwłaszcza o działalności sektora turystycznego. Dużo jest dostępnych publikacji o gospodarce kraju, problemach społecznych oraz projektach i kierunkach planowanej działalności administracji państwowej dla rozwoju państwa, natomiast publikacji o turystyce jest mniej i w dodatku większość z nich ma profil teoretyczny (Duysen, 2002; *The concept of development...*, 2014). Pozyskanie konkretnych informacji o ruchu turystycznym na terenie kraju, szczególnie pochodzących z rzetelnych źródeł, nastręcza spore trudności. Pomocne w tym względzie były szczególnie coroczne zestawienia statystyczne (Kazakistan İstatistik Acentası, 2008; *Statistical Digest*, 2012; *Statistical Yearbook of „Kazakhstan 2013”*, Smailov, 2014; *Agency of Kazakhstan of Statistics*, 2015; <https://www.cia.gov/...>, 2018).

Kazachstan w większości publikacji jest prezentowany jako państwo już stabilne gospodarczo, które zaczęło zwracać coraz większą uwagę na rozwój branży turystycznej (Nikitinsky, Vukolov, 2006; Wołowska, 2004; Wojciechowska, Uaisowa, 2014; Erdawletov, 2014, 2016; Baiburiev et al., 2018). Zakłada się bowiem, że sektor turystyczny powinien być dynamicznie rozwijany, zwłaszcza ze względu na korzyści ekonomiczne, jakie zapewnia on państwu (Naruniec, 2004; Kapiki et al., 2014; Abubakirovaa et al., 2016 Kuralbayev et al., 2017). Są nawet liczne opracowania koncepcyjne rozwoju tej branży (Zhidkoblinova, 2013; *Postanowlenije Pravitel'stwa Riespubliki...*, 2013 Turekulova et al., 2015; Aimagambetov et al., 2017) oraz zestawienia krajowego potencjału turystycznego (Ospanov, 2012; Mamanova,

Sadyrova, 2013). Planuje się m.in. tworzenie klastrow (regionów) turystycznych (Kapiki et al., 2014) i zakłada, że bezpośrednio lub pośrednio nakłady na ożywienie turystyki w wybranych regionach powinny mieć korzystny wpływ na lokalną gospodarkę (Kurbanov, 2003). Planuje się rozbudowę sieci szlaków komunikacyjnych, zwiększającej dostępność do ośrodków turystycznych (Kuzekov, Kusekova, 2008; Kabdygalijew, 2009; Gdowska et al., 2014; Erniyazova et al., 2014; Medeu, 2015). Podkreśla się także potrzebę tworzenia na terenie kraju nowoczesnej infrastruktury logistycznej (Naruniec, 2004; Мажейко, 2013; Raimbekov et al., 2016) i rozwoju turystyki biznesowej (Trusheva, Syzdykbaeva, 2018). Ma również wzrosnąć krajowe nasycenie licencjonowanych agencji świadczących usługi turystyczne (Turekulova, 2015).

Z wielu publikacji wynika także, że władze państwowe i lokalne podejmują wiele działań w kierunku rozwoju turystyki. Już w 1992 r. Kazachstan przyjął ustawę „O turystyce”, która jest podstawą prawną realizacji polityki rządu w tej dziedzinie. W 1993 r. przystąpił do Światowej Organizacji Turystyki i zaakceptował krajowy program rozwoju turystyki. W 1997 r. stworzono „Program odbudowy centrów historycznych na Wielkim Jedwabnym Szlaku, zachowania i stopniowego rozwoju kulturowej spuścizny krajów rodziny języków tureckich, tworzenia infrastruktury turystycznej w latach 1997–2003” (Naruniec, 2004). Opracowano także strategię rozwoju turystyki w tym kraju do 2030 roku. Plany w sektorze turystycznym są perspektywicznie korzystne, ale istnieje wyraźny dysonans pomiędzy tymi planami a stopniem ich realizacji, zwłaszcza tempem ich wdrażania (Wołowska, 2004; Pilyavskii, Tahtaeva, 2013; Mamanova, K.H. and M. Sadyrova, 2013. Erdawletow i in. 2014).

Przyrodnicze i społeczno-gospodarcze uwarunkowania turystyki

Turystycznym potencjałem państwa są zwłaszcza jego walory kulturowe i przyrodnicze, a Kazachstan to kraj wielkich kontrastów krajobrazu, historii i kultury (Erdawletow, 2010). Ogromna przestrzeń tego kraju sprawia, że krajobraz jest pozornie monotony, bo jego zmiany następują w dalekich od siebie odległościach. Ale w Kazachstanie występują wszystkie jego odmiany i następują strefowo, zależnie od szerokości geograficznej (Susłow, 1961). Wąski, południowo-wschodni pas kraju (ok. 10%) zajmują pasma wysokich gór Ałtaju i Tien-szanu (m.in. Biełucha 4506 m, Ketmeń 3638 m, Ałatau Zailijski 4983 m, Ałatau Dżungarski 4464 m n.p.m.). Na granicy z Kirgistanem znajduje się najwyższy szczyt Kazachstanu – Chan Tengri 6995 m n.p.m. (z lodowcem – ponad 7 tys. m). Wieczne śniegi z lodowcami kryją wiele szczytów wznoszących się powyżej 4 000 m n.p.m., a topniejąc w dolinach zasilają bystre rzeki wypływające z gór na przedpole. Północne przedpole gór jest jednak bardzo suche, jest pasem piaszczystych pustyń lub gliniastych półpustyń (prawie 60% powierzchni kraju). Ciągną się one od nadkaspjskiego półwyspu Mangystau i Płaskowyżu Ustiurt (na zachodzie) przez gliniastą Nizinę Turańską, piaszczyste pustynie Kyzyl-kum, Mujun-kum, Saryjesyk Atyrau-kum po Tau-kum i Kotlinę Bałchalsko-Ałakolską na wschodzie (Ryc. 1). Jedynie wzdłuż dolin rzecznych Syr-darii, Ili i innych rzek wnikają wąskimi pasami wilgotne formacje roślinne, podobnie jest na ziemiach nawadnianych i w oazach. W tym pasie znajdują

się liczne słone jeziora (m.in. pozostałości Jeziora Aralskiego i jezioro Bałchasz, którego zachodnia część jest słodkowodna) i sieć koryt rzek okresowych. Dalej ku północy rozciąga się pas nizin i wyżynnych stepów (ok. 30% powierzchni kraju). Obejmuje on zachodnią i północną część kraju, sięgając od Niziny Nadkaspjskiej, przez wzniesienia Mugodżarów (pd. kraniec Uralu) i Wyżyny Turgajskiej, do bardzo rozległego Pogórza Kazachskiego (m.in. step Sary Arka, pojedyncze pasma gór niskich i średnich – do 1565 m n.p.m., szerokie obniżenia z jeziorami i solniskami oraz półpustynny płaskowyż Betpak Dała w części południowej). Najbardziej północną część kraju zajmuje skraj Niziny Zachodniosyberyjskiej (Step Iszymski, dolina rzeki Irtysz). Generalizując regionalnie typy krajobrazu można uznać, że w północnej połowie kraju dominują cechy rzeźby typowe dla Syberii, a w południowej dla Azji Środkowej.

Ryc. 1. Mapa Kazachstanu (opracowanie własne)

Strefowość krajobrazu jest w dużej mierze uwarunkowana klimatem i pozycją kraju w głębi największego na Ziemi kontynentu, z dala od wpływu oceanicznych mas powietrza i za zasłoną od południa potężnymi górami (Czeppe i in., 1966). To sprawia, że w Kazachstanie panuje klimat skrajnie kontynentalny. Odznacza się on dużą suchością powietrza i małymi opadami oraz dużymi wahaniami temperatury powietrza w ciągu dnia i roku. Roczna suma opadów, poza górami (600-1500 mm), jest mniejsza niż mogłoby ich wyparować. Na przedpolu gór jest ich zaledwie 100 mm (stąd pustynność terenu, słone jeziora i konieczność nawadniania pól uprawnych). Bardziej ku północy kraju suma opadów wzrasta do ok. 300 mm/rok, ale suchość powietrza utrzymują częste wiatry. Za to więcej jest tam stałych rzek i jezior. Średnia roczna temperatura powietrza na północy kraju wynosi 0–1°C, na południu wzrasta do ok. 10°C. Zimy na północy są ostre (z temperaturą nawet do

-45°C), długie i wietrzne, a lata ciepłe (średnia temperatura lipca 19°C, ale w ciągu doby nawet 40°C) (Słownik Geografii ZSRR, 1974). Na południu lata są gorące i długie, a zimy krótkie i mniej ostre, tylko w górach jest chłodniej i nie brakuje opadów.

Duża różnorodność kraju zaznacza się również w jego warstwie społeczno-kulturowej. W 18-milionowym społeczeństwie Kazachstanu (2017 r.) żyje kilka narodowości i grup etnicznych. Oprócz rdzennych Kazachów (63%) sporo jest Rosjan (24%), a ich uzupełnieniem są głównie Uzbegy (3%), Ukraińcy (2%), Tatarzy, Ujgurzy i Niemcy (po ok. 1,4-1,1%). Dominującą religią jest islam (70%), znacznie mniej jest chrześcijan (26%; wyznający głównie prawosławie), niewielu jest ateistów (ok. 3%) (Zieliński, 2001; Mamanova et al., 2013; <https://www.cia.gov>, 2018). Większość ludności żyje w miastach (prawie 60%), z których największe to Ałmaty (ponad 1,8 mln), stołeczna Astana (1,1 mln) i Szymkent (prawie 1 mln). Na rozległych przestrzeniach kraju osiedla wiejskie rozmieszczone są bardzo rzadko, zresztą gęstość zaludnienia kraju wynosi zaledwie 6 osób/km². Tereny nadające się dla rolnictwa to głównie pastwiska (Czeppe i in., 1966; <https://www.cia.gov>, 2018).

Analiza potencjału turystycznego Kazachstanu i jego aktualnego wykorzystania

Oceniając regionalnie jakość warunków przyrodniczych i społeczno-kulturowych pod względem predestynowania rozwoju turystyki to uwidacznia się ich nierównomierność na przestrzeni kraju. Największy potencjał ma południowa część Kazachstanu, ponieważ tam skupia się większość obiektów kulturowych (mauzolea, ruiny miasta Otrar, Turkiestan – duchowa stolica kraju), a warunki przyrodnicze umożliwiają uprawianie różnych form turystyki. W rejonie Ałmaty są korzystne warunki klimatyczne i orograficzne, które sprzyjają rozwojowi turystyki uzdrowskiej i zimowo-sportowej (narciarstwo, łyżwiarstwo). Ważne jest tam również występowanie wód mineralnych, umożliwiające rozwój lecznictwa sanatoryjnego. W dodatku w tym rejonie jest najlepiej w skali kraju rozwinięta infrastruktura turystyczna i duża jest liczba ludności (Erdawletow i in., 2013, 2014; Kuralbayev et al., 2015). W tej części kraju turystyczne walory i atrakcje są najbardziej zróżnicowane. W regionie Ałmaty znajdują się m.in. kompleks etnograficzny Talhiz, kompleks leczniczo-wypoczynkowy Nazugum, a w pobliskich górach są: wąwóz Tjuksu z bazą narciarską w kurorcie Czymbulak oraz osoblive jeziora Kolsaj i Bolszoje Ałmaty. Jak dotąd odwiedzają je głównie turyści krajowi, rzadko zagraniczni. Do obiektów rzadziej odwiedzanych przez obcokrajowców należy rezerwat archeologiczny Tamgały (Tangbały) w obwodzie ałmackim, pomimo iż został on wpisany w 2004 roku na listę światowego dziedzictwa kulturowego UNESCO (jest w nim zachowanych jest ok. 5000 rysunków naskalnych i osady ludzkie z okresu brązu).

Zachodnia część kraju ma bardziej surowe warunki przyrodnicze, jest słabiej zaludniona i skromniej zagospodarowana turystycznie. Tylko na wybrzeżu Morza Kaspijskiego są względnie sprzyjające warunki do rozwoju krajowej turystyki wypoczynkowej (Riwiera Kaspijska) (Erdawletow i in., 2014). Eksploatacja pól naftowych i budowa portu morskiego w Aktau nie budzą wielkiego zainteresowania turystów. Podobnie jest w drugim dużym nadkaspjskim porcie Atyrau (do

1991 Gurjew), który także rozwija się dzięki wydobyciu ropy naftowej. Miasto jest usytuowane po obu stronach ujściowego odcinka rzeki Ural (rozdzielającego Europę od Azji) i rozmachem zabudowy stara się dorównać Astanie. Turystę może zainteresować któreś z kilku muzeów, XIX-wieczny sobór lub nowoczesny meczet. Ciekawszym turystycznie miastem jest Uralsk położony nad wyższym biegiem rzeki Ural. Został on założony w roku 1584 przez Kozaków jako Jaick (do 1775 r., potem Uralsk, a w niepodległym Kazachstanie Orał). Oprócz budynków z czasów carskiej Rosji, posiada liczne muzea i cenne, odrestaurowane i wpisane do rejestru zabytków cerkwie (m.in. Cerkiew Chrystusa Zbawiciela z 1891 r. i Cerkiew Przemienienia Pańskiego z lat 1887–1888, obie w stylu bizantyjsko-rosyjskim oraz Sobór św. Michała Archanioła wzniesiony w XVIII w. w stylu pskowsko-nowogrodzkim). Przyjazdy turystów zagranicznych są tu jednak sporadyczne. Niedaleko od Aktau rozciąga się Półwysep Mangystau, który oferuje osobliwe, „księżycowe” krajobrazy dzięki silnej erozji skał. Tam atrakcjami przyrodniczymi są głównie krajobrazy wydumowe i ółpustynne. W tej części kraju znajduje się także głęboka depresja Karagie (132 m p.p.m.) oraz dwa rezerваты przyrody w Turgaj i Irgiz, z rzadko występującymi gatunkami zwierząt. Miejscowe rzeki obfitują w ryby, a płytkie i rozwidlone koryta rzek sprzyjają wędkarstwu.

Wschodnia część kraju ma predyspozycje dla turystyki ekologicznej (Yessengabylova et al., 2016). Występują tam zarówno tereny pustynne (w rejonie jez. Bałchasz), jak i płaty lasów cedrowych (z jeziorem Markakoł). W obwodzie wschodniokazachstańskim są już popularne ośrodki jeździeckie i obozy ornitologiczne. W centralnej części kraju podstawę turystyki stanowią walory przyrodnicze, bowiem tam (Pogórze Kazachskie) znajdują się m.in. Ałakolski Państwowy Rezerwat Przyrody (z jez. Ałakol), Płaskowyż i Kanion Żałaman. Dostępność komunikacyjna do nich wymaga jednak znacznej poprawy. Niechlubną historię i skromne walory turystyczne ma przemysłowe miasto Karaganda, usytuowane w centrum Zagłębia Węglowego. Jest bardzo rozległe, z nieciekawą zabudową blokową z czasów radzieckich, ma kilka instytutów naukowych i szkół wyższych, teatry, muzeum i ogród botaniczny. W kopalniach węgla, oprócz ochotników, pracowali też więźniowie. Karaganda była bowiem także „stolicą” jednego z największych obozów NKWD w dawnym Związku Radzieckim - Karłagu (Karagandyjskiego Łagru). Do niego byli zsyłani „wrogowie ludu” i to m.in. ich pracy miasto zawdzięcza swój rozwój. W mieście jest dla Polaków symbol historyczny, mieści się tu siedziba powstałego w 1994 roku Związku Polaków w Kazachstanie.

Środkowa, północna i północno-wschodnia część kraju jest lepiej skomunikowana i zagospodarowana, gdzie jednak walory i ośrodki turystyczne są mniej popularne i rzadko odwiedzane przez obcokrajowców. Znajdują się tam bowiem stosunkowo młode miasta przemysłowe, nieciekawe turystycznie, które rozwinęły się z osad przy fortach rosyjskich zakładanych ok. połowy XIX w. Prawa miejskie uzyskały one zwykle w poł. XX w., tak jak np. Pietropawłowsk, Aksu, Aktobe czy Żezkazgan. Ich zabytkami są zwykle sobory i cerkwie z przełomu XIX/XX w. lub początku XX w., w niektórych miastach czynne są muzea regionalne, np. w mieście Kustanaj. Żezkazgan jest znany właściwie tylko z tego, że w jego okolicach lądowały bezzałogowe sondy i załogowe statki powracające z przestrzeni kosmicznej. Nad Irtyszem jest ulokowany nadrzeczny port Semej (do 2007 roku Semipałatyńsk). Jego okolice są znane jako poligon nuklearny (działający w latach 1949–1991), na którym zdetonowano

pierwszą radziecką bombę atomową i wodorową. W centrum tego poligonu leży miasto Kurczatow, w którym znajduje się muzeum poświęcone poligonowi.

Analizując propozycje tras wycieczek turystycznych po Kazachstanie przez polskich organizatorów można stwierdzić, że są one przed wszystkim nieliczne, w dodatku monotematyczne i oferują podobny ich przebieg. W ich programach jest zwiedzanie największych ośrodków turystycznych kraju i logistycznie najłatwiej dostępnych dla dużych grup turystów. W przeszłości, gdy Kazachstan nie był jeszcze niepodległym państwem (Capisani, 2004; Kłaczyński, Sadowska, 2013), w ramach wycieczek do radzieckiej Azji Środkowej na trasie zwiedzania była w zasadzie tylko stolica ówczesnej radzieckiej Republiki Kazachskiej – Ałma Ata (Rusakowicz, 2014). Po roku 1991 zainteresowanie Kazachstanem zaczęło wzrastać, ale turystyczne jego „odkrywanie” w zasadzie dopiero się zaczyna. Przyczyny tego stanu są wielorakie, na co zwraca uwagę profesor Stanisław Erdawletow z Uniwersytetu im. Al-Farabiego w Ałmaty – twórca geografii turystycznej w Kazachstanie (Erdawletow, Mukatowa, 2016).

Proponowane przez biura podróży trasy w Kazachstanie prowadzą przez najciekawsze miasta i obiekty kraju (m.in. <https://czajkapodroze.pl/>; <https://lachmanski.pl/>; <https://logostour.pl/>; <https://r.pl/>; <https://www.ecotravel.pl/>; <https://www.itaka.pl/>). Zawsze wiodą przez stolicę kraju – Astanę, a bardzo często także przez poprzednią stolicę i największe miasto kraju – Ałmaty. Bardzo interesujące jest południe kraju z dawnymi historycznymi ośrodkami związanymi z Jedwabnym Szlakiem i głównie przez te tereny prowadzą trasy proponowanych przez biura wyjazdów. Często są to trasy łączone: Kazachstan i inne państwo/państwa Azji Środkowej, najczęściej jest to Uzbekistan, ale i Kirgistan, rzadziej Turkmenistan lub Tadżykistan. W zasadzie na każdej z tras, również przy trasach łączonych z innymi krajami – znajduje się stolica kraju – Astana, a także Ałmaty. Inaczej jest w przypadku wypraw trekkingowych, czy trampingowych – wtenczas biura proponują trasy bogatsze, ale i trudniejsze są wtedy warunki zwiedzania, które muszą zaakceptować ich uczestnicy. Niektórzy organizatorzy wyjazdów proponują także specyficzną formę zwiedzania – pielgrzymki do miejsc związanych z deportacjami Polaków z dawnych Kresów Wschodnich do Kazachstanu, zwiedzanie – poza, oczywiście, stolicą kraju i Ałma-Atą, obejmuje wtedy „polskie” parafie, zwłaszcza na obszarze północnego i środkowego Kazachstanu. Poniższy tekst zawiera charakterystykę miejsc zwiedzanych najczęściej, rzadko oraz znajdujących się poza trasami zwiedzania.

Astana jest od 1997 r. stolicą Kazachstanu i ma ponad 1 mln mieszkańców (drugie po Ałmaty miasto w kraju pod względem liczby mieszkańców). Jest usytuowana nad rzeką Iszym. Jest miastem młodym, dynamicznie rozbudowanym, w niej ostatnio zorganizowano wystawę Expo 2017 oraz Jubileuszowy Światowy Kongres Górniczy (2018 r.). Astana to nadal wielki plac budowy, dysponujący w zasadzie nieograniczonym terenem, bo wokoło jest tylko step. Miasto ma jednak już wiele imponujących, nowoczesnych obiektów architektonicznych. Przy pracach projektowych zatrudniano najlepszych światowych architektów i biura konstrukcyjne, stosowano nowoczesne technologie, na które nie szczczędzono środków finansowych.

Symbolem miasta jest wieża widokowa Bäjterek z obrotową platformą widokową (Fot. 1). Wieża o kształcie stylizowanego drzewa ma prawie 100 m wysokości, a wieńczy ją „złota” kula o średnicy 22 m. Najciekawsze architektonicznie budynki

stolicy to: siedziba prezydenta Kazachstanu Nursułtana Nazarbajewa – Pałac prezydencki Ak Orda (budowa 2001–2004), o marmurowej fasadzie, zwieńczony iglicą (w sumie 80 metrów wysokości); Pałac Pokoju i Pojednania w kształcie piramidy (2004–2006) o wysokości 74 m, Kazachska Filharmonia Narodowa (2006–2009) z główną salą koncertową mieszczącą 3,5 tys. osób, wieżowiec Transport Tower (Wieża transportu) – przypominająca wyglądem wielką zapalniczkę, o wysokości ponad 150 m, oddana do użytku w 2003 roku; stadion piłkarski Astana Arena (2006–2009) na 30 000 widzów, z rozsuwanym dachem. W 2010 r. oddano do użytku Chan Szatyr – nowoczesny budynek nawiązujący wyglądem do stylizowanego namiotu, mieszczący największe w Azji Środkowej centrum handlowo-rozrywkowe o pow. 23 tys. m². Warte zwiedzenia jest zbudowane i urządzone z rozmachem Narodowe Muzeum Republiki Kazachstanu, w którym najcenniejsze znalezisko to m.in. tzw. „Złoty człowiek” - odnaleziony w 1970 roku (w kurhanie w mieście rejonowym Issyk, w obwodzie ałmackim) – złota zbroja wojownika lub wodza sakijskiego (Sakowie – to plemiona zamieszkujące w I tysiącleciu p.n.e. Azję Środkową, zajmujące się m.in. hodowlą bydła rogatego, koni i wielbłądów, tworzące też bogate przedmioty rzemiosła artystycznego, m.in. ze złota) (Kapisani, 2004). Astanę łączą z Polską dwa miasta partnerskie – Gdańsk i Warszawa.

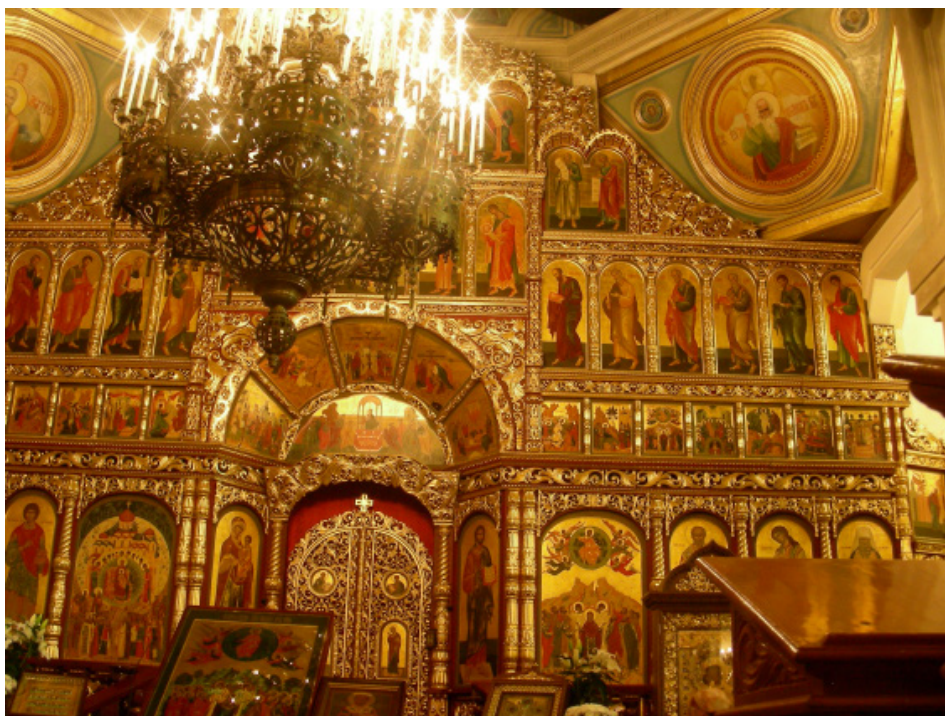

Fot. 1. Astana – panorama miasta, w osi głównej alei wieża widokowa Bajterek – symbol miasta (fot. J. Kukulak)

Głównym ośrodkiem przemysłowym, naukowym i kulturalnym Kazachstanu jest największe, prawie dwumilionowe miasto kraju – Ałmaty, której nazwę tłumaczy

się jako Ojciec Jabłek i rzeczywiście jabłka są tu wszechobecne. Miasto położone jest na wysokości ok. 700 m n.p.m., u podnóża Zailijskiego Ałatau (jednego z pasm Tienszanu). Jego rozwój w XIX w. wiąże się z budową linii kolei turkiestańsko-syberyjskiej. Początkiem miasta była twierdza rosyjska (o nazwie Zailijskoje) z 1854 r., założona na Jedwabnym Szlaku. Przy niej powstała osada, która w 1867 r. uzyskała prawa miejskie (jako Wiernyj), w 1921 r. zmieniono nazwę miasta na Ałma-Ata. Do 1998 roku miasto było stolicą Kazachstanu. W ramach derusyfikacji po uzyskaniu niepodległości zmieniono w 1993 r. nazwę miasta na Ałmaty.

Zabytkowych budowli jest w mieście niewiele – najważniejszy to eklektyczny Sobór Wniebowstąpienia Pańskiego (ukończony w 1907 roku) – położony w Parku im. Panfilowa (generała z czasów II wojny światowej, Bohatera Związku Radzieckiego). Jest to drewniana cerkiew (z zewnątrz otynkowana, będąca w 2018 roku w remoncie) (Fot. 2). Świeckim zabytkiem jest neoklasycyzycki budynek Akademickiego Teatru Opery i Baletu im. Abaja (z 1934 roku). Na obrzeżach Parku, w stylowym budynku, utworzono Muzeum Kazachskich Instrumentów Muzycznych. W mieście, obok sporo dobrze zachowanych budynków i ulic z czasów radzieckich, są także okazałe budowle współczesne (np. nowe centrum miasta wokół Placu Republiki). Strefą wyłączoną z ruchu kołowego jest Arbat, popularny wśród turystów i mieszkańców miasta, działający na wzór moskiewskiego Starego Arbatu. Od 2011 roku w mieście czynne jest metro – jedyne w Kazachstanie. W mieście są dwa dworce kolejowe oraz międzynarodowy port lotniczy.

Fot. 2. Ałmaty – wnętrze Soboru Wniebowstąpienia Pańskiego (fot. J. Kukulak)

W sylwetce miasta wyróżnia się wieża radiowo-telewizyjna (z 1983 r.), mająca ponad 370 m wysokości. Chętnych na widokową górę Kok Tobe wywozi kolejka gondolowa. W pobliżu miasta, w górach, znajduje się jeden z najbardziej znanych obiektów sportowych – kompleks sportowy Medeo, z najwyższej na świecie (1691 m n.p.m.) położonym lodowiskiem.

Zupełnie innego rodzaju „atrakcją turystyczną” jest znajdujący się w pobliżu Astany Ałżir – dawny (1938–1953) kobiecy podobóz Karłagu (Fot. 3). Od lat 30. XX w. Kazachstan, a zwłaszcza jego północna i środkowa część, był bowiem miejscem deportacji ludności wywożonej tu z terenów Związku Radzieckiego, a także obszarem karnych obozów pracy. Centrum gułagów stanowiły okolice Karagandy, o czym wspomniano wcześniej, gdzie mieściły się „główne” obozy pracy, a 40 km od Akmoły (dzisiejszej Astany) znajdował się AŁŻIR – „akmoliński łagier (obóz) dla żon i dzieci zdrajców Ojczyzny”. Dzisiaj na miejscu obozu jest wstrząsające muzeum z pamiątkami po więzionych, a często zamęczonych, tu kobietach i ich dzieciach – ono również bywa uwzględniane na trasach zwiedzania. Muzeum upamiętniające ofiary Karłagu znajduje się w miejscowości Dolinka pod Karagandą, gdzie mieściło się centrum administracyjno-gospodarcze obozu (Rusakowicz, 2014).

Fot. 3. Ałżir – obóz dla żon i dzieci zdrajców ojczyzny (podobóz Karłagu) (fot. J. Kukulak)

Trasy niektórych wycieczek polskich, z pobytem w Ałmatach, prowadzą na wschód do Kanionu Szaryńskiego (osobliwość przyrodnicza) lub/i na zachód do Mauzoleum Chodży Ahmada Jasawiego (miejsce pielgrzymkowe dla wyznawców islamu, obiekt wpisany w 2003 roku na listę światowego dziedzictwa kulturowego UNESCO) w mieście Turkiestan.

Kanion Szaryński znajduje się na przedpolu Tienszanu. Został on wycięty erozyjnie w piaskowcach i zlepieńcach poprzecinanych żyłami wulkanitów przez rzekę Szaryn. Wysokość jego ścian skalnych sięga 200 m. Przypomina wyglądem Wielki Kanion Kolorado w USA, jakkolwiek rozmiarami zdecydowanie mu ustępuje. Najciekawszą, najczęściej odwiedzaną i dobrze zagospodarowaną turystycznie jego częścią jest tzw. Dolina Zamków (Fot. 4).

Fot. 4. Dolina Zamków w Kanionie Szaryńskim (fot. J. Kukulak)

Mauzoleum Chodży Ahmada Jasawiego jest najcenniejszym zabytkiem miasta Turkiestan. Wzniesiono je na rozkaz Timura (Tamerlana) w latach 1389–1405 dla żyjącego w XII wieku poety i mistyka Chodży Ahmada Jasawiego. Jego architektura jest wzorem dla budowli tego typu wznoszonych później w Samarkandzie (m.in. stosowanie ozdobnych płytek ceramicznych) (Fot. 5). Turkiestan nie ma portu lotniczego, ma go natomiast stosunkowo bliskie, jak na kazachskie odległości, miasto Szymkent, tzw. „zielone miasto”, ulokowane przy granicy z Uzbekistanem, przy międzynarodowej drodze do Taszkontu w sąsiednim Uzbekistanie.

Tylko w paru ofertach organizatorów wycieczek polskich turystów do Kazachstanu znajdują się inne miejsca, również interesujące turystycznie, chociaż z innych powodów. Są to: Bajkonur, Otrar i miasto Taraz. Bajkonur (w latach 1958–1995 znany jako Lenińsk) to miasto zbudowane dla pracowników kosmodromu „Bajkonur”. Jest to według zawartych umów międzypaństwowych teren dzierżawiony przez Rosję do 2050 roku, dlatego nie jest łatwo wjechać tam nawet w celach turystycznych. Dla ominięcia tej przeszkody indywidualni turyści „koczują” w okolicy, tam skąd jeszcze można zobaczyć starty rakiet, ale w przypadku grup zorganizowanych jest

to bardzo trudne. Zwiedzanie placu startowego możliwe jest na podstawie specjalnych zezwoleń, Tylko jedno z polskich biur podróży oferuje zwiedzanie Bajkonuru.

Ważnym niegdyś ośrodkiem na Jedwabnym Szlaku było miasto Otrar (Farab, VIII-XVIII w.), położone u podnóża gór Karatau. Dziś turyści mogą oglądać ruiny tego – miasta, częściowo odrestaurowane i zabezpieczone mury pałacu, meczet i ruiny łaźni. W Otrarze w roku 1405 zmarł Timur. W pobliżu ruin znajduje się okazałe, średniowieczne (XIV w.) Mauzoleum Arystan Baba (mistyka, nauczyciela innego mistyka i poety – Chodży Jasawiego).

Fot. 5. Turkmenistan – Mauzoleum Chodży Ahmada Jasawiego (fot. J. Kukulak)

Bogate w zabytki jest stare miasto Taraz, ulokowane na przedgórzu gór Tien-szan. Znane było od V wieku, w X-XII w. rozwijało się jako ośrodek handlowy na Jedwabnym Szlaku, dziś jest to ważny ośrodek gospodarczy, naukowy i kulturalny. Utworzono w nim rezerwat archeologiczny z pozostałościami średniowiecznego miasta z cytadelą (szachristan) i przedmieścia rzemieślniczego (rabad). Są też cenne mauzolea z X-XIII w.: Karaczana i Szamansur, a w pobliskiej wsi Gołowaczowka - Babadzi Chatun i Ajsza Bibi.

W programach wycieczek Polaków do Kazachstanu jest również uwzględniany kulinarny aspekt wyjazdów. Zwykle podczas wyjazdu organizowana jest kolacja regionalna, podczas której można poprobać miejscowych specjałów. W przypadku Kazachstanu jest to przede wszystkim kumys (słaby, alkoholowy napój z mleka kłaczy, o właściwościach leczniczych), a także szubat (mleko wielbłądzicy). Napoje te sprzedawane są jako butelkowane albo w postaci stałej – jako kulki („cukierki”) do ssania. Z innych popularnych potraw kuchni kazachskiej, będącej mieszaniną kuchni różnych narodów (do czego przyczyniło się położenie kraju na Jedwabnym Szlaku

oraz stosunkowo długa przynależność do Rosji – stąd wpływy rosyjskie, kirgiskie, tadżyckie, uzbeckie, mongolskie, tureckie czy chińskie), są to: nadziewane mięsem (głównie baranim) różnego rodzaju pierożki (najpopularniejsze to tzw. manty), mięsa i wędliny baranie lub konina, jedzony bez użycia sztuczków mięsno-makaronowy beszbarmak, lepieszki (chlebki) i wschodnie słodycze, pieczone, często na bazie ciasta makaronowego.

Trudności w rozwoju turystyki w Kazachstanie

Kazachstan zaistniał na rynku turystycznym od niedawna i branża turystyczna dopiero się rozwija. Dochody z turystyki wykazują tendencję zwyżkową, ale na razie ich udział w PKB stanowi zaledwie 1,6% (Baiburiev et al., 2018). Przynajmniej w największym stopniu uwidaczniają się niedostatki w infrastrukturze turystycznej. Pomimo stopniowej poprawy jest ona niewystarczająca i nie wszędzie sięga poziomu europejskiego, nie spełniając przy tym wymagań turystów zagranicznych. Przynajmniej w większości standard większości hoteli jest niski, ponieważ przeważnie były budowane w latach 60. XX w. i dziś wymagają one remontu (ok. 80% bazy hotelowej) (Erdawletow i in., 2014). Zasoby miejsc noclegowych są niewystarczające nawet dla turystów krajowych, a turystom zagranicznym oferuje się niekiedy hotele niskiej klasy. W Kazachstanie działa aktualnie około 370 hoteli i moteli, ale mogą one udostępnić jednocześnie noclegi tylko dla około 40 tys. osób, co jest liczbą zdecydowanie za małą. Tym bardziej, że liczba zagranicznych turystów powoli się zwiększa (24 tys. – 2003 r., 80 tys. – 2015) (Agency of Kazakhstan of Statistics, 2015). W samej Ałmaty 25 hoteli oferuje zakwaterowanie jedynie dla ok. 5 tys. turystów krajowych i zagranicznych. Na szczęście ilość hoteli z każdym rokiem wzrasta, zarówno w Astanie i Ałmaty, jak i w innych miastach. Ponadto wiele ośrodków turystycznych działa jedynie sezonowo.

Podobne braki dotyczą bazy gastronomicznej i transportowej (Trusheva, Syzdykbaeva, 2018). O ile transport kolejowy jest dobrze rozwinięty, to poprawy wymaga bardziej wydajny transport samochodowy. Problemem w tym sektorze są: zły poziom nawierzchni i niski udział dróg wysokiej jakości (1 i 2 kategoria) (jest ich tylko 4500 tys. km = około 5% długości dróg ogółem), słabe ich zabezpieczenie i niski poziom usług na drogach i nieprzejezdna dla tirów ponad połowa mostów (Gdowska et al., 2014).

Ceny usług turystycznych (noclegi, gastronomia, transport) ocenia się jako wysokie, w dodatku podkreśla się braki w ilości kompetentnej kadry obsługującej ruch turystyczny, zwłaszcza w przypadku turystyki zagranicznej (Erdawletow i in., 2014). Zbyt wolno postępuje przyrost licencjonowanych agencji świadczących usługi turystyczne, w całym kraju funkcjonuje ich na razie ok. 400 (Naruniec, 2004). Z przeglądu literatury wynika także, że w południowej części kraju słabo są wykorzystane możliwości w dziedzinie sportów górskich. Niewykorzystany potencjał tkwi także w turystyce biznesowej, szczególnie w Astanie, Ałmaty i Atyrau (Trusheva, Syzdykbaeva, 2018).

Turystyka w Kazachstanie ma jednak szanse rozwoju, ponieważ państwo zamierza zwiększyć wsparcie tej formy działalności. Rząd stara się też przyciągnąć finanse ze źródeł międzynarodowych. Zachęca inwestorów zagranicznych do

realizacji projektów związanych z tworzeniem nowych ośrodków, jak również z odbudową i modernizacją już istniejących. Bardziej inwestować w turystykę stara się rządowy Kazachski Instytut Rozwoju Przemysłu. Istnieją jednak lokalne problemy z wdrożeniem założeń rozwojowych (Pilyavskii, Tahtaeva, 2013). Wzrost nakładów na turystykę sugeruje też Rada Turystyki przy Rządzie Kazachstanu i rozpatruje koncepcję regionalnego, specjalistycznego jej rozwoju. Także Ministerstwo Spraw Zagranicznych Republiki zamierza złączyć procedury wizowe dla turystów zagranicznych, a Narodowa Komisja Rozwoju Turystyki planuje zwiększyć zatrudnienie w tej branży i powiększyć wartość udziału turystyki w krajowym PKB (Erdawletow i in., 2014). Potencjał przyrodniczy i historyczno-kulturowy kraju jest niewątpliwie bogaty i może być podstawą do stworzenia konkurencyjnej oferty turystycznej dla turystów zagranicznych.

Podsumowanie

Kazachstan posiada duży potencjał turystyczny, który jak dotąd jest słabo wykorzystywany. Jedynie południowa część kraju wyróżnia się korzystniej pod tym względem, ponieważ oprócz bogatych walorów przyrodniczych ma również najlepiej w kraju rozbudowaną infrastrukturę turystyczną. Generalnie jednak rozwój turystyki w Kazachstanie jest dopiero w fazie początkowej. Potężna rozległość kraju, rzadkie zaludnienie i słabo zorganizowana struktura branży turystycznej sprawia, że ruch turystyczny na dawnym wycinku „szlaku jedwabnego” nie jest ciągły w ujęciu czasowym i prężnie działający. Duża różnorodność walorów kulturowych, wielka gościnność mieszkańców tego kraju i pozytywne nastawienie jednostek rządowych do tej branży gospodarki są poważnymi atutami aby jednak rozwinąć turystykę, i to nie tylko dla mieszkańców kraju, ale także dla turystów zagranicznych.

Może się rozwijać w Kazachstanie zarówno turystyka przyrodnicza, kulturowa oraz przygodowa. Wśród funkcjonujących obecnie ośrodków turystycznych uwidacznia się nie tylko różny stopień nasycenia ich obiektami turystycznymi, ale także ich regionalne zróżnicowanie pod względem typu tych obiektów. Zaistnienie Kazachstanu jako nowego kierunku ruchu turystycznego wymaga jednak większej reklamy i promocji, także poza granicami kraju. W Polsce te działania są ciągle jeszcze w fazie próbnej, choć coraz więcej organizatorów stara się zachęcić turystów do korzystania z wyjazdów i zwiedzania Kazachstanu. Można się spodziewać, że Kazachstan stanie się niebawem miejscem ruchliwym turystycznie dla Polaków, ponieważ ci, którzy stamtąd wracają, są tym krajem zachwyceni.

Literatura / References

- Abubakirovaa, A., Syzdykova, A., Kelesbayeva, D., Dandayevaa, B., Ermankulovaa, R. (2016). Place of Tourism in the Economy of Kazakhstan Republic, *Procedia Economics and Finance*, 39, 3–6.
- Agency of Kazakhstan of Statistics. (2015). Available from: <http://www.stat.gov.kz/> (Access Date: 18.05.2017)

- Aimagambetov, E., Bugubaeva, R., Bespayeva, R., Tashbaev, N. (2017). Model of sustainable development of tourism industry in Kazakhstan (regional perspective), *Viešoji politika ir administravimas public policy and administration*, 16(2), 179–197.
- Baiburiev, R., David, L., Abdreyeva, S., Zhakupova, A., Artemyev, A. (2018). Impacts of tourism activities on economy of Kazakhstan, *GeoJournal of Tourism and Geosites*, 22(2), 480–488.
- Capisani, G.R. (2004). *Nowe państwa Azji Środkowej*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Dialog.
- Czeppe, Z., Flis J., Mochnacki, R. (1966). *Geografia fizyczna świata*. Warszawa: PWN.
- Duysen, G.M. (2002). Bases of formation and development of the tourism industry in Kazakhstan – Almaty. *LEM*, 127 pp.
- Erdawletov, S. R. (2010). *Giegrafija turizma*, Ałmaty.
- Erdawletov, S.R., Mukatowa, D.M. (2013). Ałmaty – międzynarodowy turystyczny centr, *Mieждународny žurnal prikladnyh i fundamental'nyh issledowanij*, 9, 100–104.
- Erdawletov, S.R., Mukatowa, D., M. (2016). Rozwój badań naukowych nad turystyką w Kazachstanie, *Warsztaty z Geografii Turyzmu*, 7, 113–125.
- Erdawletov, S.R., Alijewa, Ž.N., Mukatowa, D.M. (2014). Współczesny Kazachstan – nowy kierunek na światowym rynku turystycznym, *Warsztaty z Geografii Turyzmu*, 5, 295–311.
- Erniyazova, Z.N., Kazbekova, L.A., Mukhanova, A. E., Utegenova, K.A., Smagulova, Z.B. (2014). Particularities of formation of transport-transit cargo-traffic in the Republic of Kazakhstan, *Life Science Journal*, 11, 121–124.
- Gdowska, K., Sala, D., Bizhanov, A.B. (2014). Warunki rozwoju branży transportowej w Kazachstanie, *Logistyka*, 4, 4275–4285.
- Knapiki, S., Rakhmetulina, Z., Nurgaliyeva, A. (2014). Development of Tourism in the Republic of Kazakhstan, *International Journal of Global Ideas*, 2, 29–39.
- Kazakistan İstatistik Acentası (2008). *Razvitie Turizma v Kazakhstane*, <http://www.stat.kz> (Access Date: 08.02.2014)
- Kłaczyński, R., Sadowska, E. (2013). *Postradzieckie państwa Azji Centralnej. Historia, polityka, gospodarka, społeczeństwo*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego.
- Kuczyński, A. (2015). *Polacy w Kazachstanie. Zesłania – Dziedzictwo – Nadzieje – Powroty*. Krzeszowice: Wydawnictwo Kubajak.
- Kuralbayev, A.A., Myrzaliev, B.S., Sevim, B. (2015). Organizational and economic problems in the management of the spiritual – Historical development of tourism in South Kazakhstan region, *International Review of Management and Marketing*, 6(2), 219–226.
- Kuralbayev, A., Sevim, B., Abishev, N. (2017). Econometrical Analysis of the Demand for Entrance Tourism in Kazakhstan, *International Journal of Economics and Financial Issues*, 7(1), 262–268.
- Kurbanov, R. (2003). Modern state of tourism in Kazakhstan: Problems and prospects, *Transit Economy*, 1, 104–108.
- Kuzekov, A., Kusekova, A. (2008). Transport logistic as competitive advantage of Kazakhstan economy. In: Competitive economy in the vector of global development, *Collection of scientific papers, Innovative University of Eurasia*, Pavlodar, 95–99.
- Mamanova, Kh.M., Sadyrova, M.S. (2013). Reality and Perspectives of Tourism Development in Kazakhstan: Sociological Analysis, *World Academy of Science, Engineering and Technology*, 75.

- Mamanova, Kh.M., Sadyrova, M.S., Tufekcioglu, H. (2013). Social Aspects of Tourism Formation and Development in Kazakhstan and in Turkey: Comparative Analysis, *Middle-East Journal of Scientific Research* 15 (11), 1496–1504.
- Naruniec, A. (red.), (2004). *Turystyka. W: Kazachstan. Przewodnik dla przedsiębiorców*. Wyd. 5. Warszawa: Polska Agencja Rozwoju Przedsiębiorczości, 49–52.
- Мажейко, Е.И. (2013). Logistics development in the Republic of Kazakhstan. In: Шадурский В.Г., Романов Д.Н. (red.), *Сборник научных статей студентов, магистрантов, аспирантов*. Вып. 10: в 2-х т. Т. 2. Минск, 136–138.
- Medeu, A., Askarova, M., Plokhikh, R., Skorintseva, I., Bekkuliyeva, A. (2015). Great Silk Road on the Territory of Kazakhstan: From Past to Future, *Journal of Resources and Ecology*, 6(2), 114–118.
- Nikitinsky, E.S., Vukolov, V.N. (2006). Formation of the tourism industry in Kazakhstan for years of independence//Republic of Kazakhstan Agency for Tourism and Sport, Kazakh Academy of Sport and Tourism, *Proceedings of the international scientific-practical conference*, Astana.
- Ospanov, G.M. (2012). Tourism in the republic of Kazakhstan: current state and prospects of the development, *International Journal of experimental education*, 12, 1–3.
- Pilyavskii, V.P., Tahtaeva, R.S. (2013). The tourism industry in East Kazakhstan: Opportunities and Problems of Development, *Journal of the National Academy of Tourism* 2(26), 49–52. *Postanowlenije Prawitiel'stwa Rjespubliki Kazachstan „Ob utwierzdenii Konceptii razwitija turistskoj otrasli Rjespubliki Kazachstan do 2020 goda*, № 192 (2013).
- Raimbekov, Zh., Syzdykbaeva, B., Zhenskhan, D., Bayneeva, P., Amirbekuly, Y. (2016). *Study of the state of logistics in kazakhstan: prospects for development and deployment of transport and logistics centre*, 11(4), 57–71.
- Rusakowicz, A. (2014). *Azja Środkowa. Przewodnik Bezdroża*. Gliwice: Wydawnictwo Helion.
- Sobczyński M. (1997), *Przemiany polityczno-ustrojowe Rosji-Federacji Rosyjskiej. Geografia w Szkole*, 4, 268–273.
- Słownik geografii ZSRR* (1974). Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Statistical Digest (2012). *Tourism of Kazakhstan: the 2007–2011*.
- Smailov, A.A. (ed.), (2014). *Statistical Yearbook of "Kazakhstan 2013"*.
- Stroński, H. (1994). Polska droga do Kazachstanu. *Przegląd Wschodni*, 3(2), 145–164.
- Susłow, S.P. (1961). *Geografia fizyczna azjatyckiej części ZSRR*. Warszawa: PWN.
- The concept of development of the tourism industry of the Republic of Kazakhstan till 2020. *Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan: adopted on March 19 2014*. 1–508 pp.
- Trusheva, S., Syzdykbaeva, B.U. (2018). Prospects and Development of Tourism in Kazakhstan and the Impact of Incentive Tours on Efficiency, *European Research Studies Journal*, 21(3), 727–737.
- Turekulova, D.M., Mukhambetova, L.K., Karkinbaeva, S.I. (2015). Tourism industry of the republic of Kazakhstan: current status and development trends, *International Scientific Journal Theoretical and Applied Science*, 7(27), 12–19.
- Wojciechowska, J., Uaisowa, A. (2014). *Możliwości rozwoju agroturystyki w Kazachstanie, Warsztaty z Geografii Turyzmu*, 5, 313–327.
- Wołowska, A. (2004). Kazakhstan: regionalny przykład sukcesu. *Prace Ośrodka Studiów Wschodnich*, 15, 5–16.

- Yessengabylova, A., Bekbulatova, A., Suraganova, S., Bissekova, A., Zhumanov, B. (2016). Recreational Potential of Kazakhstan and Prospects of Medical Health Tourism in This Country, *International Journal of Environmental & Science Education*, 11(15), 8447–8469.
- Zhidkoblinova, O.V. (2013). State Policy of Tourism Industry Development in the Republic of Kazakhstan. Karaganda Economic University of Kazpotrebsoyuz, Karaganda, *Kazakhstan World Applied Sciences Journal* 23 (8), 1079–1084.
- Zieliński, T. (2001). *Między islamem a komunizmem*. Łęborg: Wydawnictwo grin.
- Zwolinski, A. (2017). *Wierzyć aby trwać. Polacy w Kazachstanie*. Wyd. Monumen.

Źródła internetowe:

- <https://czajkapodroze.pl/wycieczki/kazachstan-podroz-przez-nieprzebyte-stepy>, dostęp: 19 lipca 2018
- <https://lachmanski.pl/wycieczki-do-kazachstanu/>, dostęp: 19 lipca 2018
- <https://logostour.pl/kraje/kazachstan>, dostęp: 19 lipca 2018
- <https://r.pl/kazachstan-od-szerokiego-stepu-po-granice-kosmosu/zakwaterowanie-kaz>, dostęp: 19 lipca 2018
- <https://www.ecotravel.pl/oferta,207499337,kazachstan,astana,hotel,wycieczka-kazachstan-kirgistan-w-stepach-szerokich.html>, dostęp: 20 lipca 2018
- <https://www.itaka.pl/wycieczki/kazachstan/kazachstan-kraina-cudow,TSEKAZA.html> dostęp 29 maja 2018
- <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/kz.html>, dostęp: 21 lipca 2018

Notka biograficzna o autorze: Józef Kuklak, dr hab., profesor Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie; zajmuje się geomorfologią i geologią, głównie Podhala i Bieszczadów, autor monografii regionalnych i opracowań z zakresu turystyki, współpracuje z wieloma ośrodkami naukowo-badawczymi, członek m.in. Komisji Nauk Geograficznych oddziału PAN w Krakowie oraz Stowarzyszenia Geomorfologów Polskich.

Biographical note of author: Józef Kuklak, Assistant Professor, professor for the Pedagogical University of Cracow, working on the fields of geomorphology and geology, mainly Podhale and Bieszczady regions, author of regional monographs and descriptions of touristic fields, cooperates with the scientific-research centers, a member of i.a. Committee on Geographical Sciences of the Polish Academy of Sciences division in Krakow and the Association of Polish Geomorphologists.

adres / address

Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Jarosławiu
Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie
Instytut Geografii
ul. Podchorążych 2, 30–084 Kraków, Polska
e-mail: jkukulak@up.krakow.pl

Notka biograficzna o autorze: Małgorzata Szelińska-Kukulak, pracownik naukowo-techniczny w Instytucie Geografii Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie (do 2018); wykonuje prace pomocnicze w badaniach naukowych i procesie dydaktycznym oraz zajmuje się sprawozdawczością naukową Instytutu, członek Polskiego Towarzystwa Geograficznego oraz Krajowego Klubu Miłośników Historii i Zabytków Transportu Stowarzyszenia Inżynierów i Techników Komunikacji RP.

Biographical note of author: Małgorzata Szelińska-Kukulak, technical and scientific worker at the Institute of Geography of the Pedagogical University of Cracow (until 2018); conducts ancillary work in scientific research and didactical process, and handles the scientific reports of the Institute, a member of the Polish Geographical Society and the National Association of History and Monuments of Transportations Polish Association of Engineers and Technicians of Transportation.

adres/address

Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie
Instytut Geografii
ul. Podchorążych 2, 30-084 Kraków, Polska
e-mail: mkukulak@up.krakow.pl